

Ötvös László

Kálvinizmus és a magyar irodalom

A hazai református egyházi irodalom és szépirodalom – Kálvin János biblikus kifejezésével szólva Isten páratlan gondviselésének ajándékai – szorosan összekapcsolódnak. Tanulmányunkban a teljesség igénye nélkül áttekintjük egymáshoz való viszonyukat, előtérbe helyezve a bibliafordítókat és fordításaikat.

Károli Gáspár munkásságával kapcsolatban Vargha Balázs arra hívta fel a figyelmet, hogy bibliafordításával a kálvinizmus terjesztője volt. Erre vonatkozóan bizonyosággal szolgálhat az, hogy Károli – két esperes társával együtt – 1568-ban Bézának írt levelében ezeket fogalmazta meg: „*Kálvinnak tulajdonítjuk az Isten gondviseléséről, a predestinációról, a szabad akaratról, a szentségekről, vagyis a keresztségről és az úrvacsoráról szóló tanok megtisztítását. Az ő írásait ugyanis, ha valahol másutt igen, a mi királyságunkban bizony kimondhatatlan, mily nagyra értékeli, és mennyire olvassák és olvassák újra meg újra.*” Farkasdy Dezső kutatásából ismeretes, hogy Vatablus, akinek ószövetségi munkásságát Károli és Méliusz felhasználta, valójában fedőnév, amely mögött Robert Estienne, latinosan Stefanus húzódik meg, akire Kálvin is, Béza is hivatkoznak. Vatablus-Stefanus több bibliakiadást jelentetett meg Genfben, mindegyik magyarázatos volt. Az említett bibliakiadás Genfi Biblia /Geneva Bible/ néven lett ismert. Kálvin közreműködésével jelent meg a Biblia – az angol fordításhoz pedig maga Kálvin írt előszót –, amelynek egy példánya a Ráday Könyvtárban is megtalálható. Károli Gáspár a bibliafordításának előszavában megnevezi Vatablust, akinek bibliakiadását forrásként felhasználta.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a gönci vastag falú paplak ablakmélyedését, ahol a Vizsolyi Biblia – az említett Genfi Biblia testvére – készült, Kálvin evangéliumi szelleme lengte körül. Ráadásul Károli Gáspár *Két könyv* c. munkája és Kálvin János főműve, az *Institutio* oly közel állnak egymáshoz, hogy a fő témák – hit, megigazulás, kiválasztás, halál, feltámadás – a művekben egyformán megtalálhatók.¹

Akik tehát Károli műveit olvassák, tanulmányozzák, azok az evangéliumi kálvinizmust terjesztik. Témánkra tekintve ez azt jelenti, hogy a magyar írók egész sora, köztük a költők, akik a Vizsolyi Bibliát olvasták, az említett módon a kálvinizmussal kerültek kapcsolatba. E kérdéskörrel a *Biblia évében* részletesen is foglalkoztunk.²

Szenci Molnár Albert zsoldárfordítása, bibliakiadásai, nyelvészeti munkái mellett Kálvin János *Institutiójának* fordítása és kiadása (1624) témánk szempontjából igen jelentős, hiszen ahogy Károli az értekező prózában, ahhoz hasonlóan Szenci is műfajt teremtett a magyar költészetben zsoldáraival. Így a nagy reformátornak – Kálvin Jánosnak – az egész életre kiterjedő tanítását közvetíti a hazai szellemi és irodalmi életben.³

Fontosnak tarthatjuk, és meg kell említenünk, hogy Kálvin *Institutióját* Thuri Farkas Pál (1574) híres méltató latin distichonjának magyar fordításával együtt közölte Szenci Mol-

nár Albert, 1624-ben. Íme, a vers: „Az szent könyvek után, kiket a nagy apostolok írtak, / Ennél jobb könyvet még soha senki nem írt.”⁴

Károli Gáspár bibliafordítása, és annak további megjelenései az evangéliumi kálvinizmus szellemiségét terjesztették. Szólhatnánk a kálvinizmus néhány további képviselőjéről, így Balogh Ferenc evangéliumi, Móricz Zsigmond bibliás, Ravasz László egyházas, Sebestyén Jenő történelmi, Révész Imre lelki, Makkai Sándor öntudatos, Simándy Pál magyar, Czine Mihály vonzó, Csanádi Imre megtartó kálvinizmusáról.⁵

A Kálvin-kutatás története és a reformátor tanításának irodalmi vonatkozásai szempontjából nevezetes Balogh Ferenc debreceni hitvalló professzor, a Brit és Külföldi Bibliatársulat magyarországi tiszteletbeli tagja evangéliumi veretű teológiai munkássága. Külföldi tanulmányútja során nagy érdeklődéssel forgatta Révész Imre *Kálvin élete* c. művének első (Debrecen, 1864. április 15.) és második (uo. 1864. július 12.) kiadását, majd hazatérése után – teológiai professzorként – tanításában és kutatásában felhasználta. A könyv Kálvin születésének négyszáz éves évfordulójára (Debrecen, 1909. január 25.) Balogh Ferenc bevezetésével és kísérő tanulmányával jelent meg. Az egyháztörténeti kutatás Kálvin életének egyes mozzanatát azóta tisztábban látja, de a nagy reformátor jelentőségéről írtak azóta is helytállóak: „A Révész által mesterileg vázolt 'Kálvinizmus' – a mű befejező része – alapos és magasztos jelentőségét az újabb támadásokkal szemben éppen nem veszítette el, sőt e rész, mint a magyar kálvinizmus megnyilatkozása a nagy reformátor koporsójánál, és új kiadásban a bölcsőjénél a legszebb emlékdarab marad úgy hazánk, mint a külföld kálvinista irodalmában.”⁶

Balogh Ferenc bibliás, Krisztus istenségét valló teológiája és kálvini-reformatori gondolkodása összetartozott, szerves egységet alkotott. Még árnyaltabbá, teljesebbé válik a tanítása, ha felidézzük az általa alapított, és éveken át szerkesztett folyóirat címét: *Evangéliumi Protestáns Lap*. Az „evangéliumi” elnevezés az egész életműve lényegét meghatározta.

Balogh professzor evangéliumi kálvinizmusával tanítómestere lett a 20. század egyházi és szépirodalmi alkotói egész sorának. Tanítványai – Ady Endre, Móricz Zsigmond, Erdős Károly – munkásságukkal hozzájárultak ahhoz, hogy Kálvin János ismert legyen a magyar irodalomban. Az említett három tanítvány szépirodalmi hatását irodalmi montázzsal szemléltetjük: „Mikor elhagytak, Mikor a lelkem roskadozva vittem? Csöndesen és váratlanul átölelt az Isten!” (Ady); „A kereszténység abban különbözik minden filozófiától, hogy általa erőt nyerünk a kegyelem Urától!” (Erdős); „Újjászületésre van szükség (...) és ennek az újjászületésnek újra csak a Biblia lesz a forrása és keresztvize. Ha lesz, aki fel tudja olvasni a világnak az igazság tiszta fölfogásával: akkor megszületik az új eleven, éltető hit, mely lélekben és igazságban megtalálja a mindent megmagyarázó és harmóniába hozó világfölfogást.” (Móricz).⁷ De évtizedeken át jelentek meg versek más költők tollából is: Áprily Lajos: *Kálvin, 1535*,⁸ Ürögdi Ferenc: *Köszönöm (Hálaadás a reformációért)*,⁹ Sinka József: *Kálvin*,¹⁰ Szénási Sándor: *Kálvin imádsága, Genf, 1536*,¹¹ Bódás János: *Maradj magyar és kálvinista (Ünnepi vers a külföldi magyar reformátusok debreceni világgyűlésére)*.¹² Kiss Tamás versei és prózai művei közül megemlítjük a kálvinista szellemű *Hitvalló egyház modern államban* c. tanulmányát,¹³ Csanádi Imre: *Egy hajdani templomra* c. versét.¹⁴ Vele részletesebben foglalkozunk még az alábbiakban.

Csanádi 1965-ben részt vett a debreceni Teológiai Akadémián végzett lelkészek tíz éves találkozáján, a Református Kollégiumban. Török István, a dogmatika professzora – a szo-

kásától eltérően – nem bibliai veretű köszöntőt tartott, hanem felolvasta Csanádi Imre: *Egy hajdani templomra* c. költeményét. Kommentárt nem fűzött hozzá, csak annyit jegyzett meg, hogy a magyar református igehirdetők életre szóló üzenetet kapnak ebben a versben, és kiemelte a következő versszakot: „*Mégis megtartódat benne becsüld magyarság / Ország lappangott itt, mikor nem vala ország: / Ó árváit Isten Vezérelvén hitben, / Lett Bástyá és Bátorság.*”

A pártállam időszakában szolgáló gyülekezeti lelkészekre mély hatást gyakorolt a verses köszöntő, e sorok írójára különösen is. Én ugyanis az igehirdetésre kapott elhívással együtt a szépirodalom iránti érdeklődést is megkaptam. Ez segítette a Szentírás költői részleteinek értelmezésében, üzenetének hirdetésében. Az evangéliumi keresztyénség 16. századi, történelmi jelentőségű szolgálata és ennek minden korszakra érvényes, sugallatosan értelmezhető hatása – megvallom – bennem a bibliai kijelentés és a költői alkotás élményét egyszerre nyújtotta. Nem részletezem az élmény hatását, csak kiemelem, hogy attól kezdve mindent számba vettem, amit addig a költőről – Csanádi Imréről – tudtam, majd elkezdtem a reá vonatkozó adatok gyűjtését. Ennek eredményeként sikerült számba vennem önálló és gyűjteményes köteteit, valamint különböző írásait – összesen mintegy százat. Mindehhez jött a levelezésünk és a személyes találkozás. A költő bekövetkezett halála a vele való foglalkozást nem zárta le, hanem további munkálkodásra indított.¹⁵

Ezek tették – teszik – a lelket érzékenyvé az evangéliumi – megtartó – kálvinizmus számoltartására, felbecsülhetetlen ajándékként való hirdetésére. Lelkileg és intellektuálisan egyszerre döbbenetek meg a költő szavai: „*Taposott jobbágyok, német elől szököttek, / Török sarcát sínylők, „e szent helyre feljöttek”; / Bocskorban mezítláb; szomjuhozva itták / Próféták mit hirdettek. – Testben szakadozva, szabadulva gályákról, szólt hatalmas szóval toprongyos prédikátor: / Gátakat sodort már, / Válaszul a zsoldár Zúgták, mint erős tábor. – Idáig lopózdott, itt talált lakozásra / Napnyugati Kálvin tilalmas tanítása; kert alatt toportyán / Harsant égő portán Tatárló vonítása.*”¹⁶

Csanádi Imre több bibliai szellemű költővel került kapcsolatba. Katonai bevonulása – a második világháború – előtt Weöres Sándornak jelentős kötetet adott át véleményezés céljából, aki megjelenésre érett alkotásnak tartotta azt, a publikálást azonban a háborús események megakadályozták. Ismerte és tisztelte Illyés Gyula költészetét is, s bár az említett két költő között korszakbeli eltérés volt, Kálvin tanítása felismerésében, a megtartó kálvinizmus költői megfogalmazásában, elfogadásában egylényegű az írásuk. Megerősítik a fenti gondolatokat Illyés Gyula: *A reformáció genfi emlékműve előtt* c. költeményének következő szavai: „*Hiszed, hogy volna olyan-amilyen Magyarország, ha nincs – Kálvin? Nem hiszem!*”¹⁷

Az említett köteteken túl, amelyek külön-külön és együttesen feltárják az evangéliumi kálvinizmus jelenlétét és hatását irodalmunkban, gyűjtöttem az istenes gondolatokat tartalmazó – kálvinista szellemű – kiadványokat, kiegészítve mindezekhez a Kálvin Jánosról szóló műveket.¹⁸

Témánk szempontjából meg kell említenünk, hogy a *Confessio* c. folyóirat megindítása előtt Bartha Tibor püspök az író-lelkipásztorok egy csoportját összehívta a debreceni Református Kollégiumba, hogy a tervezett lap címére vonatkozóan kikérje véleményüket. Kedvező fogadtatásban részesült e sorok írójának az a javaslata, hogy legyen a lap címe *Evangéliumi Kálvinizmus*. Végül nem ez lett a folyóirat címe, ugyanakkor

a *Confessio* mindvégig az evangéliumi kálvinizmus szellemiségét ápolta. E tekintetben elegendő, ha a benne publikálók közül kiemeljük Vargha Balázs, Szilágyi Ferenc, Czine Mihály, Bottyán János nevét. Utóbbi, az általa szerkesztett *Református Egyház* c. lapban szintén az evangéliumi kálvinizmust ápolta. Hasonló a helyzet a *Theológiai Szemle* indulása (Csikesz Sándor), újraindulása (Pákozdy László Márton) és legújabb szakasza (Bóna Zoltán) idején.¹⁹ Számon tarthatjuk még, hogy a magyar református és irodalmi folyóiratok és újságok a történelem során és napjainkban – evangéliumi veretük mértéke szerint – járultak hozzá a kálvini, evangéliumi gondolkozásmód és életvitel népszerűsítéséhez.

Kálvin János reformátor bibliás tanítása jelen volt a református egyházban, és hatott az elkötelezett magyar írók munkásságában. Ezt a tanítást, gondolkozásmódot és életformát nevezzük kálvinizmusnak, amelyről meg kell jegyeznünk, hogy Révész Imre Kálvinról szóló könyve megjelenéséig, 1864-ig, fenntartással fogadták a református egyházban. Ezzel azt juttatták kifejezésre, hogy az igaz hit nem emberre alapoz. A teológiai racionalizmuson és liberalizmuson azonban Kálvin János tanítása – annak evangéliumi tartalma – győzedelmeskedett Isten lelke által. Ezért a kálvinista névhasználatnál – egyházi és irodalmi téren egyaránt – mindig hozzá kell gondolnunk az „evangéliumi” jelzőt. Ezzel megtiszteljük Kálvin János személyét, de kifejezésre juttatjuk, hogy nem ember, hanem a Biblia a hitünk egyedüli alapja.²⁰

Jegyzetek

¹ Békési Andor: Károlyi Gáspár kálvinizmusa. = Református Egyház, 1988. 74–75. o. Az adatok e tanulmányból valók.

² Ötvös László: Bibliái hatás irodalmunkban. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 18. kötet, Sátoraljaújhely, 2008. 179–184. o. – Vö. Nánási Kalendárium, 2009. 77-84. o. Az utóbbi részletesebb tanulmány.

³ Szenci Molnár Albert zsoltárfordítása (1607) többször is megjelent: kétszáz éven át a bibliakiadásokkal, négyszáz éven át a református énekeskönyvekben. Emeljük még ki Misztófalusi Kis Miklós (1686, hasonlóan 1985), Molnár Szabolcs (1996), Karácsony Sándor (1948) munkáit. A témára vonatkozó adatok és irodalom található Ötvös László: Szenci Molnár Albert és Debrecen (2007) c. kötetében.

⁴ Kálvin időszerűsége (szerk.: Fazakas Sándor), Budapest, 2009. 250. o. A kötet és a benne olvasható fejezet (Győri L. János: *Kálvin János alakja a magyar irodalomban*) a fent említett kötetek közül többel foglalkozik, a közös témára tekintettel azonban a különböző megközelítések és gondolatok együtt mélyítik ismereteinket Kálvin János és a magyar irodalom kapcsolatáról.

⁵ Fontos művek Simándytól A magyar kálvinizmus útja (1927), Czine Mihálytól A kálvinizmus vonzásában (1999). – Móricz Zsigmond: Magvető (1940, 1999) c. kötete témánk szempontjából fontos munka, megjelent még a verseskötete (1958) és bibliai-egyházi tárgyú írásai, A kálvinista kereszt címen (szerk.: Reisinger János, 1999). – A többi író kálvinista munkásságára vonatkozóan lásd: Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon (szerk.: Ladányi Sándor, 1977).

⁶ Révész Imre: Kálvin élete és a kálvinizmus. (3. kiadás) Balogh F. bevezetőjével és tanulmányával. Debrecen, 1909. – Lásd még: Ötvös László: Balogh Ferenc (1836–1913) élete és művei. Debrecen, 1997.

⁷ Balogh Ferenc tanítványai. Irodalmi montázs. Elhangzott: Királyhelmece, 2008. március 16.

⁸ Reformátusok Lapja, 1985. október 27.

⁹ Uo. 1985. november 3.

¹⁰ Uo. 1986. április 6.

¹¹ In: Áldjad lelkem az Urat. Mai Református Költők Antológiája. (szerk.: Gyökössi Endre), Budapest, 1978. 163. o.

¹² Bódás János: Összes versei. Budapest, 2005. 187. o. Elmondta 1938. augusztus 23-án, rádió közvetítéssel.

¹³ Kiss Tamás: Hitvalló egyház modern államban. Nagyvárad, 1945. – lásd még Ötvös László: Kiss Tamás Bibliája. Könyvek, köszöntők, emlékek. Kiadják a Biblia Évében, Debrecen, 2008.

¹⁴ Csanádi Imre: Összegyűjtött versek. Budapest, 1975. 619–620. o.

¹⁵ Kulimár János /szerk./: Életjelek, tollal és ecsettel. Antológia, 2009. – lásd Ötvös L. ajánlását, benne az évszám helyesen: 1965.

¹⁶ Csanádi Imre, 1975. 619–620. o.

¹⁷ Új Aranyhárfa (szerk.: Tenke Sándor), Budapest, 1987. 369–371. o.

¹⁸ A témához lásd még a következő műveket: Templomablak. (szerk.: Fűkő Dezső). Budapest, két kiadása volt. – Kádár Géza: Vallásos költemények. Karcag, 1906.; Innen és túl. (szerk.: Lukács László), Budapest, 1984. – Az Úr érkezése. Klasszikus költőink istenes versei. (szerk.: Borbély Sándor), Budapest, 1991. – A magyarokhoz – Magyarország – és istenes versek az Ómagyar Mária-siralomtól Trianonig és napjainkig. (szerk.: Medvigy Endre), Budapest, 2003. – Hegedűs Lóránt: Nyitás a végtelelre. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 2003. – Magyar Zsoltár. (szerk.: Alexa Károly), Kortárs Kiadó, 1994. – Nagy Gáspár: Összegyűjtött versek. (szerk.: Görömbei András), Budapest 2007. – Madár János: Arcok és énekek, 2007, 2008. – Maczó János: NAP Antológia, 2003, 2004. – Kulimár János: 2000 Éves Út, 2001.; Hétköznapi Igézetek, 2002; Szellemi Végrendelet, 2004; Mint a gyöngyhalász, 2008; Életjelek, tollal és ecsettel, 2009. – Ötvös László: A második mérföldút. Debrecen, 1989.; Új Magvető. Biblia és irodalom. Megjelent a „Biblia Évében”. Kiadó: Maczó János, NAP Alapítvány, 2008.

¹⁹ A Confessió 1977-ben, a Református Egyház, 1949-ben, a Theológiai Szemle 1925-ben indult.

²⁰ Csohány János: A történelmi kálvinizmus Magyarországon. = Keskeny út, 2006. (III). 15:3. o.